

Міністерство освіти та науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра економічної теорії

Міждисциплінарна курсова робота

з економічної теорії

на тему:

***«Індекс людського розвитку в оцінці добробуту
країн»***

Студента групи ФБС-21
Дурая П.А.
Науковий керівник:
к.е.н, ст. викладач,
Сліпченко Т.О.

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ECTS _____

Тернопіль 2017

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Індекс людського розвитку (ІЛР) в системі показників розвитку країни. Альтернативні методи виміру добробуту країни

РОЗДІЛ 2. Позиція України за оцінками ІЛР: динаміка і перспективи. Рейтинг інших країн світу за ІЛР

РОЗДІЛ 3. Інвестиції в людський капітал та їх економічне значення в стратегіях розвитку України

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Зміст

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Індекс людського розвитку (ІЛР) в системі показників розвитку країни. Альтернативні методи виміру добробуту країни.....	6
РОЗДІЛ 2. Позиція України за оцінками ІЛР: динаміка і перспективи. Рейтинг інших країн світу за ІЛР.....	10
РОЗДІЛ 3. Інвестиції в людський капітал та їх економічне значення в стратегіях розвитку України.....	13
ВИСНОВКИ.....	16
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	17

ВСТУП

Постановка проблеми: Соціально-економічний розвиток країни напряду залежить від рівня людського розвитку. Головна мета розвитку полягає у створенні для людей таких умов, в яких вони могли б прожити довге і здорове життя, здобути освіту, мати гідні матеріальні умови.

Отже, на сучасному етапі розвитку важливим для суспільства є забезпечити пошук «шляхів якісного покращення життєвих умов людини».

Основні проблеми людського розвитку висвітлили українські вчені на мікро- та макрорівнях: здоров'я, освіта, інвестиції у ці складові, державне фінансування тощо. Але зараз ця проблема ще досі залишається недостатньо вивченою.

Закордонні та вітчизняні дослідники спробували визначити рівень життя як умови сталого розвитку. Але зараз немає єдиної загальноприйнятої думки як піднести рівень добробуту населення.

Карл Маркс перший застосував поняття «рівень життя». Він пов'язав економічний та політичний рівень життя з матеріальними, соціальними та фізіологічними потребами. Задоволення цих потреб створить позитивну соціальну та психологічну атмосферу в державі.

Інший науковець Амартія Сен наголошував на тому, що благополуччя та матеріальні статки мають позитивний вплив на життя людини, але основними факторами вважав одержання прав і свобод, отримання освіти та довге і повноцінне життя здорової, освіченої та задоволеної людини.

Мета. Дослідити індекс людського розвитку, особливості його обчислення, значення для підвищення рівня життя населення; визначити рейтинг України за показником ІЛР на міжнародному рівні; обґрунтувати необхідність інвестицій в людський капітал.

Об'єктом дослідження є процес виміру індексу людського розвитку.

Предметом дослідження є методи виміру індексу людського розвитку та альтернативні методи виміру добробуту країни.

Методи дослідження. У нашій роботі використані наступні методи дослідження:

історико-логічний метод – для дослідження еволюції сутності категорії «людський капітал», «людський розвиток» та ін;

класифікаційно-аналітичний метод – для розробки системи класифікації інвестицій в людський капітал, визначення результатів та витрат інвестування;

економіко-математичні методи – для розрахунку індексу людського розвитку;

метод **теоретичного обґрунтування** – для визначення наукових підходів та методологічних засад дослідження обрахунку індексу людського розвитку;

графічно-аналітичний метод – для наочної ілюстрації досліджуваних соціально-економічних явищ і процесів;

методи статистичного аналізу – застосовувалися під час дослідження рівня індексу людського розвитку за деякий період.

Завдання

- ✓ провести аналіз методів виміру добробуту країни;
- ✓ дослідити аспекти виміру індексу людського розвитку як одного з показників аналізу добробуту країни;
- ✓ визначити позицію України в оцінках ІЛР
- ✓ визначити роль інвестицій у людський капітал в стратегіях розвитку України.

**РОЗДІЛ 1. ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ (ІЛР) В СИСТЕМІ
ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ КРАЇНИ. АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ВИМІРУ
ДОБРОБУТУ КРАЇНИ**

Існує низка загально визнаних світовою спільнотою показників розвитку людського потенціалу, до яких, зокрема, відносяться:

- 1) висока і зростаюча очікувана тривалість життя при народженні;
- 2) низька та спадна захворюваність поряд з адекватним та доступним за цінами медичним обслуговуванням;
- 3) високі та зростаючі можливості отримання освіти та рівень освіченості населення;
- 4) особиста та економічна безпека громадян, соціальних груп, регіональних соціальних утворень;
- 5) наявність можливості працювати за гідну винагороду;
- 6) рівні права на соціальну підтримку та доступ до соціальних благ;
- 7) сприятливий стан навколишнього середовища з низьким та таким, що зменшується, рівнем забруднення тощо [7, 17-18].

Виділимо три напрями підвищення рівня людського розвитку:

- по-перше, тривалість життя, підтримуючи задовільний стан здоров'я;
- по-друге, одержання освіти, яка відповідає сучасним вимогам;
- по-третє, забезпечення належного рівня життя.

Враховуючи показники людського розвитку можна порівняти рівень життя у країнах та проаналізувати напрями державної політики і соціально-економічні програми.

Пакистанський економіст М. Хак у 1990 році розробив індекс людського розвитку, який використовується ООН з 1993 року для щорічного звіту про розвиток людського потенціалу.

При підрахунку індексу людського розвитку враховують три види показників:

- Середня тривалість життя при народженні – оцінює довголіття.

- Індекс освіти: рівень грамотності дорослого населення країни і сукупна частка учнів та студентів.

- Рівень життя, оцінений через ВВП на душу населення при паритеті купівельної спроможності в доларах США [10].

ПРООН розробила систему показників для цих основних вимірів людського розвитку, які можна регулярно розрахувати для більшості країн світу.

Індекс тривалості життя (life) обчислюється за формулою:

$$I_{\text{life}} = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (1.1.)$$

Де X_i - очікувана тривалість життя при народженні населення i -тої території;

X_{\max} - максимальне значення показника (прийняте на рівні 85 років);

X_{\min} - мінімальне значення показника (прийняте на рівні 25 років).

Вимір довголіття відображає можливість людей прожити тривале й здорове життя.

2) Індекс рівня освіченості (educ) обчислюється за формулою:

$$I_{\text{educ}} = \frac{(2 \cdot I_{\text{adult}} + I_{\text{child}})}{3} \quad (1.2.)$$

де I_{adult} - індекс грамотності дорослого населення;

I_{child} - індекс сукупної частки учнів у загальній чисельності населення відповідного віку.

Для того, щоб брати повноправну участь у житті суспільства необхідні знання і здібності, тому вимір освіченості є теж важливим для людського розвитку.

3) Індекс скоригованого реального ВВП (I_{inc}) на душу населення обчислюється за формулою:

$$I_{\text{inc}} = \frac{\lg x_i - \lg x_{\min}}{\lg x_{\max} - \lg x_{\min}} \quad (1.3.)$$

де X_i - скоригований реальний ВВП у розрахунку на рік (за паритетом купівельної спроможності) на душу населення i -тої території;

X_{max} - максимальне значення показника (прийняте на рівні 40 000 доларів на рік);

X_{min} - мінімальне значення показника (прийняте на рівні 100 доларів на рік).

Отже, індекс людського розвитку (HDI) розраховується за формулою середнього арифметичного індексу тривалості, рівня освіченості та скоригованого реального ВВП на душу населення:

$$IIP(HDI) = \frac{I_{life} + I_{educ} + I_{inc}}{3} \quad (1.4.)$$

Отже, показник IIP говорить про те, скільки ще країна повинна зробити для піднесення рівня життя громадян.

Найпопулярнішим способом вимірювання якості життя є методика американської організації «International Living», яка включає дев'ять показників: 1) вартість життя; 2) культура і дозвілля; 3) рівень економіки; 4) стан навколишнього середовища; 5) громадянські свободи; 6) рівень здоров'я; 7) розвиток інфраструктури; 8) особиста безпека; 9) кліматичні умови. Серед них найважливішим є вартість життя та рівень економіки.

Цікавим показником, який застосовують для визначення якості життя, є індекс валового національного щастя. Дослідження проведені Дж. Вольферсом свідчать про те, що: 1) в межах одного суспільства багаті люди прагнуть бути щасливими, а бідні – ні; 2) багаті суспільства в цілому не прагнуть бути щасливими, а бідні – так; 3) ті країни, які досягли багатства, не прагнуть бути щасливими [13].

Дж. Вольферс спробував визначити щастя людей з урахуванням рівня доходів їх сімей. Це відображено в Таблиці 1 (Додаток 2). Тобто спостерігається висока залежність між відчуттям людського щастя та матеріальною складовою.

Подібні дослідження були проведені World Database of Happiness (Всесвітньою базою даних про щастя). Серед 178 досліджуваних країн Україна посідає 173 місце і має показник 3,3 за десятибальною шкалою. Слід зазначити, що в Україні за очікуваної тривалості життя 69,1 роки індекс кількості щасливих років складає 25,1 [9].

Отже, на основі аналізу наявних методик вимірювання добробуту в роботі запропоновано сукупність показників, що дозволяють охарактеризувати ті базові елементи якості життєдіяльності, які безпосередньо визначають можливості і стимули здійснення активної економічної поведінки. Середній рівень добробуту населення України, зважаючи на рівень його купівельної спроможності, забезпеченість товарами тривалого користування та житлом, недостатню представленість на ринку якісних благ, переважно суспільних, є відносно низьким. А зважаючи на високий ступінь дохідної диференціації можна зробити висновок, що такий рівень добробуту властивий більшій частині населення.

Головне завдання держави – робити життя людей комфортнішим, збільшуючи їхні доходи, та справедливішим, захищаючи їхні права. Існують різні думки щодо впливу держави та окремої людини на показники добробуту країни. Також потрібно враховувати як об'єктивні так і суб'єктивні показники людського капіталу, тому що їх сукупність реально відображає рівень і якість людського капіталу, що визначає не тільки кількісні параметри людського розвитку, а й якісні, тобто те, наскільки людина комфортно та вільно почуває себе в державі [5, 205].

РОЗДІЛ 2. ПОЗИЦІЯ УКРАЇНИ ЗА ОЦІНКАМИ ІЛР: ДИНАМІКА І ПЕРСПЕКТИВИ

Внаслідок соціально-економічної кризи в Україні після прийняття нею незалежності знизився рівень життя людей і погіршилися економічні показники. Але з 1999 р., за офіційними даними, почалося економічне зростання.

Україна у 1995 році подала Національний звіт з людського розвитку. З 2003 року цей звіт видається українською мовою Інститутом демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України [7, 121].

Можна сказати, що Україна добилася поступу у сфері збільшення доходів населення в таких галузях як освіта та охорона здоров'я. Хоча в галузі медицини недоліками є збільшення кількості випадків ВІЛ-інфекції, зростання смертності в результаті СНІДу і туберкульозу.

Коли Україна здобула свою незалежність, у порівнянні з іншими європейськими та центральноазійськими країнами, її ІЛР був більший (0.714 проти 0.701), а зараз він менший на 0.31 (0.740 проти 0.771).

Високий рівень освіти в Україні завжди позитивно впливав на імідж країни, хоча у світовому рейтингу грамотності ми знаходимось на 29 місці. Однак економічні показники (0.615 – Україна, у порівнянні з Білорусією – 0.723) негативно впливають на індекс розвитку людського потенціалу. Таким чином, наша держава знаходиться на рівні показників латиноамериканських держав, як це показано в таблиці 2 (Додаток 3).

Зважаючи на негативну динаміку рейтингу серед країн світу за досліджуваним індексом (2010 – 69 місце, 2015 – 81 місце) стає зрозумілим, що за умови погіршення якості освіти (доступності), збереження сучасного стану економіки та медицини – наша країна географічно знаходячись в Європі, надалі поступатиметься у світових рейтингах країнам з менш розвинених частин світу [11].

За період з 1990 до 2012 рр. значення ІЛР України зросло з 0,714 до 0,740, або на 4 відсотки чи в середньому приблизно на 0,2 відсотка за рік.

До своєї доповіді у 2013 році ООН додала два рейтинги з такими показниками: індекс багатомірного бідності і індекс гендерної нерівності. В Україні жінок у парламенті у 2012 році було лише 8%, в той час як у країнах Європи і Центральної Азії 16,7% [1, 33].

Найбільше показує рівень життя людини індекс багатомірного бідності. Для того щоб його визначити, до уваги беруть не тільки доходи, а й освіту, рівень медицини та інше. В Україні 2,2% людей живе у багатомірній бідності (у 104 країнах приблизно 1,56 млрд. осіб [2, 37]).

На жаль, в Україні спостерігаються низькі показники тривалості життя та ВНД на душу населення. Але є високими показники з освіти.

На основі даних ІЛР 2014 року можна розглянути прогрес, досягнутий країнами за останні роки, і побачити зміни в розвитку окремих держав. Так, наприклад, в країнах Північної Африки, Близького Сходу і Азіатсько-Тихоокеанського регіону середньорічні темпи зростання знизилися майже вдвічі. Найбільш різкий спад можна спостерігати в країнах Центрально-Африканської республіки, Лівії та Сирії, в яких і донині тривають збройні конфлікти. В цьому році в першій десятці з дуже високим індексом людського розвитку розташувалися такі країни як Норвегія, Австралія, Швейцарія, Нідерланди, США, Німеччина, Нова Зеландія, Канада, Сінгапур і Данія. Очолює рейтинг національних досягнень Норвегія, займала перше місце з 2001 по 2006 рік, потім поступилася Ісландії, однак, уже в 2008 році повернулася на вершину списку і продовжує лідирувати. ІЛР Норвегії дорівнює 0.944. Тривалість життя в Норвегії вважається однією з найвищих у світі - 81.3 років, середньорічний дохід на душу населення - 98000 \$. Бідних в цій країні практично немає, і тому класові відмінності тут виражені дуже слабо. В основному, добробут населення залежить від нафто- і газодобувної промисловості, так як Норвегія є одним з найбільших в світі і найбільших в Західній Європі виробників і експортерів вуглеводів.

До 2000 року в Україні знизилася середня очікувана тривалість життя до 67,4 років. Причинами цього стали такі негативні явища як збільшення рівня захворюваності, алкоголізм, вживання наркотиків, збільшення суїцидів [12]. А

вже з 2000 року середня очікувана тривалість життя зросла. У 2012 році вона становила 68,8.

Нам потрібно працювати над тим, щоб знизити смертність серед людей працездатного віку особливо чоловіків. Таким чином ми зможемо підвищити тривалість життя. У 2011 році коефіцієнт смертності на 1000 населення в Україні становив 148 у жінок та 395 у чоловік, це значно більше, ніж у більшості країн Європи. Так наприклад, у Франції – 54 та 117, у Німеччині – 53 і 99, Італії – 41 і 77, Великобританії – 58 і 95. Важливу роль для людського розвитку відіграє перепис населення. Через брак коштів, на жаль, він в Україні не відбувся, хоча був запланований на 2010 рік. Україна за показниками ВНД на душу населення займає 99 місце в світі.

Після першого десятиріччя демократії громадяни України отримали нові свободи та можливості, а разом з тим падіння своїх доходів. Дуже сильно впав цей показник у період 1992-1998 рр. Разом з цим зменшилась тривалість життя населення, стали поширеними жебрацтво, погане медичне обслуговування і багато інших негативних чинників, що були зумовлені бідністю. Для того, щоб подолати кризу Україні потрібно подолати бідність, поширення важких захворювань, покращити екологію.

Завдяки концепції людського розвитку існує новий перспективний підхід до розуміння прогресу суспільства. Він орієнтується на людину. Завдяки йому можна вирішити важливі економічні та соціальні проблеми в різних країнах, в тому числі й в Україні. А також, розширити можливості розвитку здібностей людей, їхню активну участь в житті суспільства.

РОЗДІЛ 3. ІНВЕСТИЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА ЇХ ЕКОНОМІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ В СТРАТЕГІЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Сьогодні все більше актуальності набуває тема дослідження принципів інвестування людського капіталу з метою зменшення ризиків та досягнення запланованих ефектів від інвестиційної діяльності.

Рівень розвитку держави залежить від людського капіталу, з його знаннями, кваліфікацією.

Людський капітал – це накопичений у результаті інвестицій запас знань, навичок, вмінь, кваліфікації, професійної підготовки, мотивації, досвіду, здоров'я, які характеризують індивіда і не можуть бути відділені від нього, використовуються у суспільному виробництві, сприяють зростанню продуктивності праці, економічній і соціальній ефективності, підвищенню конкурентоспроможності економіки і водночас впливають на зростання особистого доходу людини, підприємства і суспільства загалом [6, 60].

Гостра конкуренція та глобалізація вимагають глибоких та різнобічних знань. Вони спровокували виникнення сучасної парадигми розвитку людського капіталу, яка висуває нові вимоги до працівника, вимагає високого професіоналізму, здатності розвиватись, самовдосконалюватись, творчо підходити до виконання поставлених завдань, постійно вчитися і пристосовуватись до мінливих умов ринку, вміти працювати в соціумі. Всі ці елементи вимагають великих затрат часу та грошових засобів, а отже, можуть розглядатися як інвестиції в людський капітал.

Серед основних форм інвестицій у людський капітал слід виділити такі, як витрати на освіту, охорону здоров'я, підготовку до виробничого процесу тощо. На сьогоднішній день людський капітал розглядається як джерело високого доходу в майбутньому. При цьому інвестиції в цей капітал пов'язані як з економічною, так і з соціальною стороною виробничого процесу [4, 51].

До останнього часу інвестиції в людину розглядалися здебільшого як поточні витрати на підтримку її життєзабезпечення, підвищення освітнього рівня тощо. Однак такі витрати являють собою ніщо інше, як довгострокові

капіталовкладення, які приносять зиск як інвесторам, що використовують набуті внаслідок інвестування нові якості робочої сили, так і безпосередньо носіями людського капіталу у вигляді оплати праці [8, 189].

Розвиток людського капіталу впливає на економічний, соціальний, культурний, а також інвестиційний розвиток держави, визначає її місце серед інших країн світу, є передумовою підвищення якості життя, що визначається розвитком освіти, медицини, культури.

Високий рівень розвитку країни залежить від таких чинників життя та розвитку людського капіталу як:

- обсяг ВВП на душу населення;
- рівень охорони здоров'я і початкової освіти;
- якість послуг вищої освіти та професійного вдосконалення;
- рівень грамотності дорослого населення;
- рівень розвитку соціальної інфраструктури;
- очікувана тривалість життя;
- кількість населення, що проживає за межею бідності;
- інноваційна активність, розвиток науки та запровадження її досягнень у виробництво [6, 61-62].

На жаль останнім часом спостерігається погіршення здоров'я людей, внаслідок чого зростає захворюваність і смертність, відбувається падіння рівня життя і зменшення доходів, зниження бажання здобувати освіту та сповідувати культурні цінності.

Для того, щоб покращити ситуацію в Україні була створена “Стратегія демографічного розвитку України” на 2006 – 2015 роки, завданнями якої були покращення якості життя людей, підвищення народжуваності, зростання рівня зайнятості та соціального захисту, розвиток галузі охорони здоров'я, інвестування в освіту. [3, 202].

Слід зазначити чотири пріоритетних напрямки людського розвитку для України:

підвищення ролі кожної окремої людини в суспільстві, розширення її можливостей власноручно вирішувати свою долю, тобто приймати рішення і нести за них відповідальність;

- забезпечення соціальної справедливості по відношенню до кожної людини – в розподілі доходів та оплаті праці залежно від її якості, інтенсивності та кількості, в доступі до освіти, послуг охорони здоров'я, роботи, соціальних благ;
- досягнення ефективної зайнятості, яка б на відміну від сучасного стану забезпечувала не тільки соціальний статус, а й добробут працюючих, стимулювала легальну ефективну діяльність, а не орієнтацію на тіньовий ринок праці;
- досягнення екологічної безпеки, оскільки рівень забруднення навколишнього середовища в Україні перевищує всі межі можливого, і в багатьох регіонах життя стало просто небезпечним [7, 107].

Держава повинна забезпечувати розвиток людського потенціалу. Для цього слід розробити державні та регіональні програми, а також напрями соціальної політики на період до 2020 року.

Слід говорити про необхідність нагальних і чітких реформ та усвідомлення необхідності цілеспрямованої політики формування людського капіталу на рівні країни. Інструментом для проведення такої політики є використання світового досвіду інтенсивного нагромадження людського капіталу для розвитку національної економіки. Тому такі реформи треба провести в галузі освіти, медицини, культури, науки тощо.

ВИСНОВКИ

Отже, від рівня розвитку людського потенціалу залежить соціально-економічний рівень держави. Таким чином, держава повинна дбати про добробут людей, збільшувати їхні доходи, захищати їхні права, робити більш комфортними умови для праці та життя.

Державна політика повинна бути спрямована на підвищення показників добробуту країни, це дозволить кожному українцю бути задоволеним своїм життям, а Україні зайняти достойне місце на міжнародній арені.

Слід говорити про необхідність нагальних і чітких реформ та усвідомлення необхідності цілеспрямованої політики формування людського капіталу на рівні країни. Інструментом для проведення такої політики є використання світового досвіду інтенсивного нагромадження людського капіталу для розвитку національної економіки.

Для того, щоб стимулювати розвиток вітчизняного людського капіталу слід проводити ефективні реформи в таких галузях як охорона здоров'я, освіта, культура, ринок праці, наука.

Для того, щоб покращити індекс та підвищити його ефективність як індикатора соціальної ситуації в країні, необхідно впровадити такі зміни. Слід включити у нього, наприклад, показники зайнятості та безробіття, грошові інвестиції у соціальні програми, кількість дітей у сім'ях та можливість здобуття ними хорошої освіти, кількість неповнолітніх, що вживають алкогольні напої або палять тощо.

Отже, це питання є досить актуальним на сучасному етапі та потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. В Україні скоротилися доходи і тривалість життя: (індекс людського розвитку: рейтинг ООН) [Текст] // Соціальний захист. – 2013. - №3. – С. 32-37.
2. Колеснікова К. Чи рухатиметься Україна «південним» шляхом?: [проблеми розвитку людства] [Текст] / К. Колеснікова // Вісник Пенсійного фонду України. – 2013. - №6. – С. 36-37
3. Кондиріна А. Г. Прогноз індексу людського розвитку в Україні до 2015 року [Текст] / А. Г. Кондиріна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. - №4. – С. 201-205.
4. Левчук О. В. Оцінка соціальної ефективності інвестицій: теоретичний та прикладний аспект [Текст] / О.В.Левчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. - №5. – С.51-53
5. Переверзева А. В. Індекс людського щастя – показників рівня реалізації людського потенціалу [Текст] / А. В. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №7. – С.201-207.
6. Подра О. Подра О. Інвестиції в людський капітал як чинник підвищення якості життя [Текст] / О. Подра // Економічний аналіз. – 2012. – Вип. 10, ч. 2. – С. 59-62.
7. Стрижак О. О. Людський розвиток [Текст]: навч. Посіб. / О. О. Стрижак. – Х.: ХНЕУ, 2012. – 292 с.
8. Хромов М. І. Інвестиції в людський капітал: особливості визначення та критерії оцінки ефективності [Текст] / М. І. Хромов // Економіка промисловості. – 2010. - №2. – С. 188-195.
9. Всесвітня база даних про щастя (World Database of Happiness) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worlddatabaseofhappiness.eur.nl>
10. Індекс розвитку людського потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Індекс_розвитку_людського_потенціалу.
11. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini>

12. Національна доповідь про людський розвиток 2013 року «Україна: на шляху до соціального залучення». – UNDP, Програма розвитку ООН в Україні. – К. – 123 с. – К., UNDP Україна, 2011. – 123 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2013_Ukr.pdf.

13. Wolfers J. The Economics of Happiness, Part 4: Are Rich People Happier than Poor People?//The New York Times.-2008.-April 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://freakonomics.com/2008/04/22/the-economics-of-happiness-part-4-are-rich-people-happier-than-poor-people/>